

This historical map shows the area around Spilburg. Key features include the Ouwervelden (Old Fields) to the north, the Spilburg village and its surrounding fields, and the Moerkant (Moorland) to the south. Other locations marked include Den Havel, Moerkant, and Spilburg. The map also shows the Ouwervelden, Spilburg, and Moerkant. The map is oriented with North at the top.

Brieven van deken Hesselius aan het bisdom Antwerpen; een brief van bisschop Joannes Malderus

In het boek van Toebak, Kerkelijk-godsdienstig leven in westelijk Noord-Brabant, 1580 - 1652 deel B, zijn ook teksten van brieven opgenomen; o.a. vijf brieven die deken Hesselius schreef aan de leiding van zijn bisdom te Antwerpen. Bovendien een brief, geschreven door Joannes Malderus, bisschop van Antwerpen, aan de landsregering te Brussel. Dit naar aanleiding van een verslag over de visitaties door aartsdiaken Cornelius de Witte aan de parochies van de dekenaten Breda en Bergen op Zoom. Die visitaties vonden plaats onmiddellijk voor het einde van Het Bestand. Bisschop Malderus sloot in zijn brief het verslag over de bezochte parochies en de bevindingen door De Witte in, en liet die te Brussel bezorgen door deken Hesselius uit Gastel, die ook aan de landsregering wel het een en ander uit eigen ondervinding te vertellen had over de pogingen tot protestantisering van parochies in zijn dekenaat. Duidelijker dan de visitatieverslagen over Heerle en Wouw werpt deze correspondentie licht op de moeilijkheden die de aanhangers van de nieuwe, gereformeerde religie aan sommige katholieke parochies en ook personen o.a. in het toenmalige dekenaat Bergen op Zoom bezorgden.

1. *Brief van deken Arnoldus Hesselius aan bisschop Joannes Malderus, 1615 (blz. 3 boek Toebak)*

Eerbiedwaardige vader in Christus,

Ik zend u mijn aantekeningen over de visitatie (van de parochies) in het district Bergen op Zoom. Iedere dag doen er zich moeilijkheden voor, om het woord kwellingen maar niet te gebruiken. De pastoor van Halsteren ondervindt moeilijkheden met de dominees. Omdat ik door de secretaris naar Prinsenland (=Dinteloord) was geroepen, ging ik er heen op 24 mei, in het gezelschap van een vooraanstaand burger uit Breda, de heer

Donckers. Toen ik even op de markt wandelde, ontmoette ons de plaatselijke dominee, samen met de dominee uit Zundert. Geheel buiten zichzelf van woede riep hij uit: "Ben je naar hier gekomen om mijn eenvoudige en zo maar gewone mensen te verleiden? Kom mee naar dat openbare plein om in het publiek ten aanhoren van de mensen met elkaar te disputeren". Ik gaf hem ten antwoord: "Wat voor nuttig gevolg is er uit zo'n dispuut te verwachten? Tumult?" Hij zei: "Heel het volk zal duidelijk kunnen zien wie de waarheid leert, jij of ik". Ik vroeg hem: "Wie zal dan wel de scheidsrechter zijn bij zo'n dispuut?" "De heldere tekst van de heilige Schrift", antwoordde hij. Ik vroeg hem: "Welke tekst, de uwe of de onze?" "De ware en originele tekst", zei hij. "Heb jij dan", informeerde ik, "die ware en originele tekst?" "Ja, die heb ik", antwoordde de dominee. "Predikant", bood ik hem aan, "als jij mij, al is 't maar één keer, die ware en originele tekst kunt laten zien: kom hier met je hand, en zal ik je honderd gulden geven". "De Hebreeuwse tekst", zei hij, "is de originele". "Nou en, heb jij dan die originele tekst? En ken jij Hebreeuws? En wat betekent zo'n dispuut voor de gewone mensen?"

Na al dat geruzie en die woordenwisselingen trok de man uit Breda mij aan mijn arm en zei: "Kom, laten we gaan; we weten immers hoe ketters zijn en wat ze allemaal in beweging kunnen zetten". Maar de predikant leek wel hels furieus geworden, toen hij riep: "Ik zal U hier opt landt wel leeren ketteren, enzovoorts".

Hij ging heen en riep de hele consistorie bijeen. Hij maakt van een mug een olifant!

Op hun besluit houdt hij met behulp van de meier mijn reisgenoot ter plekke vast. Om de andere dag roept hij hem ter verantwoording en zegt dan dat hij moet neerknielen en met gevouwen handen openlijk om vergiffenis moet vragen, psalmen zingen en als boete twee maal duizend gulden dient te betalen aan de armen. De plaatselijke schout eist voor zichzelf 500 gulden op. De dominee, de diakenen, de raadsleden, de schout en schepenen zijn allen van hetzelfde deeg.

Twee dagen later oordeelden zij dat de dominee dit voor de derde keer mocht herhalen en dat hij tevens zijn getuigen mocht opvoeren. Tegen elke norm en vorm van fatsoen in! Hetzelfde spel spelen ze met de andere katholieken.

Na deze korte uiteenzetting smee ik de almachtige God, dat Hij u, Hoogeerwaarde Heer, ongedeerd moge bewaren. En nu snel naar Gastel, want mijn koetsier staat te wachten en wil naar huis.

Van u, Hoogeerwaarde Heer, de nederige dienaar, Arnoldus Hesselius, pastoor.

2. *Brief van deken Arnoldus Hesselius aan bisschop Joannes Malderus, 1619 (blz. 14)*

Zeereerwaarde vader in Christus,

Omstreeks het Pinksterfeest heb ik bij gelegenheid de kerken gevisiteerd in het district Bergen op Zoom. Ik heb alles in de toestand van het vorig jaar bevonden. Alleen kan geen nauwkeurig aantal communicanten worden opgegeven. Op meer plaatsen schijnt dit aanmerkelijk te zijn verminderd, omdat vanwege de opkomende veranderingen sommigen naar veilige gebieden zijn verhuisd. Ook zijn er veel lauwe katholieken die liever hun oor lenen aan de tijd dan aan de voorschriften van de Kerk. Alleen al uit het dorp Gastel zijn veertien families naar elders verhuisd. De katholieken van Prinsenland en andere vergelijkbare plaatsen (vooral zij die een of ander ambt bekleden) zijn zulke angstige Nicodemussen¹ geworden, dat ze nauwelijks nog de kerk in durven gaan of hun kinderen laten dopen. De lijsten met ornamenten en bezittingen van de kerk- en armbesturen heb ik tot nog toe niet uit hun handen kunnen krijgen. De goederen van de Halsterse kerk bevinden zich voor een groot gedeelte te Bergen op Zoom. De pastoor daar beloofde dat hij de lijst ervan aan u, Hoogeerwaarde Heer, zou bezorgen. De ornamenten en goederen van de kerk te Heerle bevinden zich te Antwerpen in het huis van een eerwaarde zuster uit Bergen op Zoom. De registers van kerk- en armbestuur te Wouw zijn opgeborgen tussen de stukken van de gemeente ten huize van de secretaris. De zeer weinige ornamenten van die kerk bevinden zich daar ook. De vele en zeer mooie ornamenten van de kerk te Roosendaal worden bewaard te Antwerpen in Meer, onder het teken van (de kerk van) de heilige Maagd van Scherpenheuvel. Daar worden ook in een of andere kist de registers van kerk- en armbestuur bewaard. De ornamenten van de kerken te Gastel, Oudenbosch, Hoeven

4

en Rucphen zijn gering in aantal. De pastoors kunnen ze niet missen. Aan de Hoogerwaarde Heer aartsdiaken heb ik twee zilveren vaasjes met twee corporales van de Gastelse kerk meegegeven. De registers worden bewaard door de dorpssecretarissen. Ik zal u, Hoogerwaarde Heer, mondeling toelichten waarom ze die tot nog toe mij niet hebben willen overhandigen.

Na deze korte brief beveel ik uwe hoogwaardigheid aan de zeer goede en allerhoogste God aan.

Gegeven te Roosendaal, 19 juli 1619.

Van u, Hoogerwaarde Beschermheer de nederigste dienaar en onderdaan, Arnoldus Hesselius, pastoor van Gastel en deken.

3. *Brief van deken Arnoldus Hesselius aan bisschop Joannes Malderus, 1621 (blz. 19)*

Zeereerwaarde vader in Christus,

Begin september heb ik opnieuw de voornaamste kerken van mijn district gevisiteerd. Ik vond nauwelijks iets nieuws. In Roosendaal misvormt de schoolmeester van de calvinistische sekte op verbazingwekkende manier de jeugd. In Wouw heeft men een nieuwe altaarsteen aangeschaft. Vanaf 14 jaar geleden zijn de rekeningen van kerk- en armbestuur op de voorgeschreven wijze verantwoord, maar enkele schulden van bijna alle jaarrekeningen moeten nog steeds worden voldaan. Van de laatste en voorlaatste jaarrekening is al voor de tweede en derde keer vanaf de preekstoel door de pastoor bekend gemaakt, dat ze op een bepaalde dag zouden worden afgehoord, maar dat is door de drossaard verhinderd. Er zijn hier nog andere moeilijkheden, waar ik met u over wil praten, wanneer ik naar Antwerpen zal komen. Het dak van de kerk moet nodig worden gerestaureerd. In Heerle bevond ik alles in de oude toestand. Ik zou naar Halsteren zijn gegaan, als ik niet de pastoor van die parochie in Heerle had ontmoet. Uit zijn verhaal heb ik begrepen, dat alles in dezelfde toestand voortduurt. In Oudenbosch moeten nog twee jaarrekeningen worden afgehoord en de schulden van enkele voorgaande jaren moeten nog worden betaald. In Hoeven is dit ook het geval. In Rucphen en Huijbergen ben ik niet geweest; bij de eerste

4

gelegenheid ga ik er naar toe. In Gastel hebben alle kerk- en armmeesters verantwoording afgelegd over de jaarrekeningen en ze hebben de schulden betaald, of hebben althans daartoe hun goede voorzorgen getroffen. De geschreven stukken van kerk- en armbestuur worden in Gastel, Oudenbosch, Hoeven, Rucphen, Wouw en Halsteren bewaard door de secretarissen, samen met de dorpsstukken. De ornamenten en registers van de kerken te Roosendaal en te Heerle zijn in Antwerpen; die van Rucphen zijn in Breda; die van Hoeven te Dordrecht. De secretarissen van Gastel, Oudenbosch en Wouw bewaren tot nog toe alle stukken thuis. In deze plaatsen bestaat het grote misbruik, dat ik al eerder heb bemerkt, dat huwelijken worden gesloten op vigiliatedagen van heiligenfeesten, op de zaterdag van de quatertemperdagen² en op het hoogfeest van Maria Tenhemelopneming. Op dezelfde dagen wordt de hele nacht door feest gevierd. Dat is het voornaamste wat ik heb opgeschreven. De Algoede en Allerhoogste God moge uw Hoogwaardigheid voor Zijn Kerk tot in lengte van dagen gezond en ongedeerd bewaren. In grote haast te Gastel opgeschreven, omdat mijn koetsier staat te wachten en mij dringend uitnodigt. 27 September van het jaar 1621.

Van uw Hoogwaardige Excellentie de allernederigste dienaar en onderdaan, Arnoldus Hesselius, pastoor en deken.

4. *Brief van deken Arnoldus Hesselius aan bisschop Joannes Malderus, 1621 (blz. 20)*

Zeereerwaarde vader in Christus,

Na mijn visitatie te hebben gehouden en het verslag ervan u te hebben toegestuurd, doen zich enkele moeilijkheden voor. De heer Joannes (van Baesrode), pastoor te Wouw, heeft dezer dagen aan een zieke vrouw te Bergen op Zoom, die inmiddels is overleden, de sacramenten toegediend. Op diezelfde dag kwamen 's avonds rond tien uur twee wachtmeesters naar het huis van Petrus Willeborts, de ontvanger van de heren Staten, waar genoemde zieke het bed hield en de pastoor de nacht doorbracht. Ze hebben de pastoor daarvandaan naar de gevangenis gebracht, maar de volgende morgen hebben ze hem weer

vrij gelaten omdat ze niet konden bewijzen dat de pastoor iets (strafbaars) voor die zieke zou hebben gedaan, op voorwaarde evenwel dat hij aan genoemde wachtmeesters en hun gevolg twaalf gulden zou geven voor hun ontbijt. Maar ze voegden eraan toe, dat, mocht blijken dat de pastoor de sacramenten had toegediend, ze zeshonderd gulden zouden eisen overeenkomstig een decreet van de Staten. Gelijke gevallen zullen zich vaak voordoen. Daarom vragen de heren pastoors, wat ze moeten doen: moeten ze de sacramenten toedienen of moeten ze toelaten dat zieken komen te sterven zonder de sacramenten te hebben ontvangen? Als ze de sacramenten moeten toedienen en daardoor in de gevangenis terecht komen, wie zal hen eruit bevrijden?

De heer pastoor van Halsteren klaagt heel erg, dat hij geen middelen heeft om van te leven. De ontvanger van Bergen op Zoom, die tot nog toe gewoon was om uit de opbrengsten en de tienden van het Berghs kapittel ieder jaar een bepaald geldbedrag ter beschikking te stellen aan de pastoors van Halsteren, zegt dat hij nu door de Staten schriftelijk is bevolen om dat geld voortaan aan de dominees te geven. Natuurlijk kan die pastoor niet van de lucht leven!

Er is thans in Roosendaal een katholiek meisje, met name Catharina Bastiaanse, dochter van een aannemer, geboren en opgegroeid te Gastel. Met haar ouders, die ketters zijn, is ze een jaar geleden verhuisd naar Roosendaal. Intussen is ze zwanger geworden van een zekere Cornelius Corneliszoon Dirixsen. Binnenkort zal ze bevallen. Genoemde Cornelius is nu bereid om haar tot echtgenote te nemen. Maar nu lijkt in de weg te staan dat deze Cornelius twee jaar geleden een kind verwekte bij een andere vrouw, met wie hij, naar wordt gezegd, in het geheim een huwelijk heeft gesloten. Wat er van waar is weet men niet. Maar wel staat vast dat Cornelius de bevallingskosten voor zijn rekening heeft genomen en het kind tot nog toe heeft verzorgd en dat de vrouw na de bevalling naar elders is verhuisd, waar ze, zo zegt men, met een ander is getrouwd en aldaar inmiddels zou zijn overleden.

Genoemde personen (Catharina en Cornelius) vragen dringend en zijn ouders smeken, dat uw Hoogwaardige Excellentie aandacht wil hebben voor hun schaamte (beiden immers hebben hun goede naam op te houden) en aan hen wil toestaan om in stilte voor de kerk te trouwen voor

de eigen pastoor zonder de voorafgaande aankondigingen.

Vanuit Roosendaal op de dag voor het feest van de H. Michael in het jaar 1621.

Van uw Hoogwaardige Excellentie de allernederigste dienaar en onderdaan, Arnoldus Hesselius, pastoor van Gastel en deken.

5. *Brief van deken Arnoldus Hesselius aan het vicariaat, 1652 (blz. 78)*
Hoogeerwaarde Heer

Omdat het tot de taak van de landdeken behoort dat hij ieder jaar vóór het feest van St.-Jan (de Doper; dat is 24 juni) zijn parochies bezoekt en de verslagen van zijn visitatie naar de bisschop of, sede vacante³, naar het vicariaat opstuurt, heb ik niet kunnen nalaten om de hoogeerwaarde heren op de hoogte te stellen van de situatie in mijn district.

In dit district van Bergen op Zoom zijn alle kerken en alle goederen van de kerkbesturen, de armbesturen, de pastoraten en van de vrome fundaties door onze tegenstanders in beslag genomen. Alle drossaards, schouten, schepenen en andere bestuurders van alle dorpen zijn van de katholieke religie vervreemd, of als er zich onder hen nog katholieken bevinden, dan zijn ze bang voor zichzelf, manken van de ene naar de andere kant, lijken ze als doofstom en verlamd. De katholieke scholen zijn afgeschaft. Zogenaamde 'leraren' houden minstens vier keer per jaar een bijeenkomst, verklaren rond wat vierkant is, laten geen steen ongeroerd om ons van hier te verdrijven, het katholieke geloof met wortel en tak uit te roeien en de katholieken naar hun bijeenkomsten te dwingen. Het Heilig Sacrament en de heilige oliën worden in particuliere huizen bewaard, in een kist of een kast. Op zon- en feestdagen wordt de H. Mis opgedragen in schuren en stallen, maar dikwijls op onzekere tijden, niet zonder angst en vrees. De vastentijden en de feesten worden door velen niet meer onderhouden. Weinigen vallen van het katholieke geloof af, of het moeten meisjes zijn die aan de man willen komen. Het doopwater wordt bewaard in een stenen kruik. Eerder al overleed de heer pastoor van Nispen. De pastoor van Santerbuijten is ziek. In deze plaatsen kan amper enige orde worden bewaard; allen doen naar eigen inzicht wat ze kunnen. Allen worden gedwongen om het huwelijk te sluiten voor dominees en schepenen, zelfs in de gesloten tijden⁴. Uit

4

deze korte mededelingen zullen de hoogerwaarde heren zich wel een oordeel kunnen vormen over al het overige: aan de klauw herkent men de leeuw.

Te Oud Gastel op 5 juni 1652, het 45ste jaar van mijn pastoraat.

Van de Hoogerwaarde Heren de nederige dienaar en onderdaan, Arnoldus Hesselius, pastoor - deken.

6. Brief van bisschop Joannes Malderus aan de Brusselse landsregering 1620

Hooggeachte Heer,

Het onbeschaamde gedrag van de ketters in gedeelten van de dekenaten Breda en Bergen op Zoom gedurende de hele periode van Het Bestand heeft ons tot verbazing gebracht en ook nu nog houdt het niet op dit te doen. Vooral nu Het Bestand ten einde gaat lopen weet ik niet welke nieuwe acties ondernomen zullen worden om het katholieke geloof een duidelijke ondergang te bezorgen.

Om uwe Hoogheid hierover en tevens over de algehele situatie in die gedeelten van ons bisdom te informeren, zend ik u een schrijven van onze aartsdiaken, die ook dit jaar, zoals hij ieder jaar gewoon is, naar elk van die parochies is gegaan en die heeft gevisiteerd; de Staten van de Verenigde Provinciën laten immers niet toe, dat ikzelf in hun rechtsgebied mijn functies uitoefen.

Ook degene die u deze brief bezorgt, de heer Arnoldus Hesselius, pastoor te Gastel en landdeken van het Markizaat van Bergen op Zoom en van Roosendaal, is persoonlijk op de hoogte van veel zaken die verhelderend zullen zijn voor de hooggeachte Heer President Masius en andere eerste ministers van zijne Hoogheid. Met die bedoeling is genoemde deken tot bij u gekomen. Beleefd vraag ik uwe Hoogheid om hem in audiëntie te ontvangen.

Tot God bid ik dat wij uwe Hoogheid lang ongedeerd in ons midden mogen hebben.

7. *(Het visitatieverslag van aartsdiaken Cornelius de Witte, dat met bovenstaande bisschoppelijke brief werd aangereikt en dat deken Hesselius in opdracht van zijn bisschop te Brussel bezorgde, dateert*

van mei 1620 en geeft onderstaande cijfers over het dekenaat Bergen op Zoom en de daarop volgende toelichting).⁵

Paas-communicanten		Hervormden	Opmerking
Gastel	640	45	
Halsteren	700	nauwelijks 1 bekend	
Heerle	112	geen	
Hoeven	460	60	
Oudenbosch	450	60	hier is een dominee
Putte	± 300	geen bekend	
Roosendaal	1170	100	hier is een dominee; ze willen de helft van de school
Rucphen	177	6	
Wouw	800	2	
Huijbergen	140	geen	
eigen parochianen en uit Ossendrecht, Woensdrecht en Hoogerheide	110		
totaal	5.059	273 ⁶	

Opgemerkt moet worden, dat ook in sommige plaatsen die zich tegen de Staten verzetten, geen katholieke pastoor is, zoals b.v. in Kruisland, waar toch 400 katholieken wonen, die in hun geloof verflauwen en er langzaam van verwijderd raken; in Prinsenland, waar 28 katholieke gezinnen wonen en 60 mensen zich tijdelijk en verspreid ophouden; in Ossendrecht, Woensdrecht, Hoogerheide waar bijna alle mensen katholiek zijn; in Standdaarbuiten, waar de katholieken overal lauw worden, omdat daar

4

een half ketterse pastoor op gezag van de Staten wordt gehandhaafd.

Alles opgeteld komt het aantal katholieke paas-communicanten (*in de parochies van de dekenaten van Breda en van Bergen op Zoom tezamen*) zeker op 20.000. Het zou zeer betreuenswaardig zijn dat zoveel zielen verloren gingen, als na afloop van Het Bestand de pastoors uit hun parochies zouden worden verdreven, zoals onze tegenstanders dreigen te gaan doen. Daar moet zeker voor gevreesd worden. Wat zullen ze straks niet durven doen, als ze nu al de overeenkomst, die in deze periode van Het Bestand moet zorgen voor de handhaving van alleen de katholieke godsdienst, zo openlijk schenden.

Zoals uit het bovenstaande blijkt, brengen ze hier en daar dominees binnen, terwijl de inwoners met veel rumoer laten blijken hier niet van gediend te zijn. Met sinistere spot zeggen ze de Bestands-overeenkomst te verstaan als de verplichting om aan de katholieken vrijheid van godsdienstuitoefening te laten alleen maar in hun kerkgebouwen; al het overige, zeggen ze, is aan de hervormden toegestaan.

In Chaam hebben ze een gebouw voor hun preken neergezet. Eveneens in Dongen, waar onmiddellijk een dominee zijn intrek nam. In Leur -het gebied van Etten- namen ze een kapel in beslag. In Ginneken hebben ze een schuur tot hun beschikking. In Oosterhout hebben ze een eigen gebouw, een dominee en een school. In Rijsbergen hielden ze soms preken, maar omdat daar niemand naar toe kwam, weken ze uit naar Groot Zundert, waar ze ook de omliggende dorpen, die onder de jurisdictie van hunne Hoogheden (te Brussel) horen, naar toe lokken. In Heerle hebben ze zich ook grote inspanningen getroost. In Roosendaal vielen ze binnen met militairen erbij. Ze trokken een gebouw op; aan de dominee gaven ze het gebruikelijke honorarium. In Oudenbosch hebben ze hetzelfde geprobeerd en bereikt en met geweld vast in handen gehouden. In Prinsenland, ook wel Dinteloord genoemd, is een consistorie gevormd. Deze plaats, die toch viel onder de visitatie en het bestuur van de pastoor van Gastel, hebben ze alleen maar met een gewelddadige inval in handen gekregen.

Voorts moet worden opgemerkt hoe men achterbaks probeert om de grondslag onder het katholieke leven al in de jonge leeftijdsfase weg te halen, door de katholieke scholen te belagen en daar de kinderen op te

4

zadelen met verboden boeken. De openlijke bedreiging van de zgn. "goddeloze" ouders die de boeken aan hun kinderen ontnemen, wordt alsmāar groter. Schoolmeesters worden beschimpt. Verder worden hier scholen opgericht door de Staten. Dat is gebeurd in Groot Zundert en Oudenbosch, Oosterhout, Leur, enz. Er wordt een salaris toegewezen uit de publieke kas, en op 6 april van dit jaar is een besluit uitgevaardigd, waardoor aan de ketterse schoolmeester de helft van het salaris wordt toegewezen van de katholieke schoolmeesters in Oudenbosch, Hoeven en Gastel, met de bedoeling om alle kinderen van die drie dorpen natuurlijk te lokken naar zijn school in Oudenbosch. Omdat er vanuit de openbare middelen voor hun schoolmeester een rijker vooruitzicht is, wisten ze al tevoren dat de ouders hun kinderen zouden sturen; want die ouders -zuinige dorpsmensen als ze zijn- hoefden nu aan de katholieke schoolmeester geen eigen schoolgeld per kind meer te betalen, dat gewoonlijk bij zijn officiële salaris kwam; de ketterse schoolmeester zag daar immers van af.

Iets nieuws gebeurde in het dorp Terheijden. Dank zij de vrijgevigheid van de zeer illustere vorst van Oranje, zaliger gedachtenis, is daar voor de katholieken een kerk gebouwd. De huidige heersers⁷ wil die aan geen van de twee religies toewijzen. Alhoewel de uit zeven mensen bestaande schepensbank tot nog toe altijd uit katholieken werd gekozen, heeft intussen de drossaard van Breda dit jaar vier ketteren tot leden benoemd. En op hun veelvuldig verzoek is een ketter benoemd tot lid van het kerkbestuur, opdat ze bij de eerste de beste gelegenheid de kerk als hun gebouw in handen kunnen krijgen. Toch worden in het hele dorp niet meer dan 70 zogenaamde hervormden gevonden tegenover 720 katholieke paas-communicanten.

Al deze kwalen zullen we zeker tegemoet blijven gaan als Het Bestand zal worden voortgezet. Door tussenkomst van onze Verheven Vorsten (te Brussel) zal de geestelijke bevoegdheid van de bisschop van Antwerpen in die gebieden geëist en afgedwongen moeten worden, toch zeker met betrekking tot de kerkelijke personen. En zoveel als mogelijk is zal afgedwongen moeten worden, dat al wat aan het bisschoppelijk ambt toekomt, de bisschop vrij moet kunnen uitoefenen in plaatsen waar katholieke pastoors zijn.

Voor de geloofwaardigheid van dit alles heb ik, Cornelius de Witte, aartsdiaken van het bisdom Antwerpen, dit verslag ondertekend.

Enkele conclusies

1. Bestond er bij de katholieken in de dorpen hier in het begin van de 17^e eeuw politieke voorkeur voor Staats of Spaans? De visitatieverslagen en bovenstaande correspondentie geven daarover geen duidelijk uitsluitsel. Men krijgt de indruk, dat de mensen zowel het Staats als het Spaans oorlogsgeweld machteloos over zich heen moesten laten komen.

Wel werd er in 1621, toen aartshertog Albrecht -namens de Spaanse koning nog steeds officieel de landsheer van de Nederlanden- te Brussel overleed, in de parochiekerken een Requiemmis opgedragen tot zijn nagedachtenis en werden -in sommige dorpen zelfs weken lang- de doodsklokken geluid. Althans in de 17 parochies van het dekenaat Breda, die in dat jaar door de Bredase landdeken werden gevisiteerd.⁸ Dat de deken dit punt controleerde en in zijn verslagen vastlegde, laat vermoeden dat het bisdom Antwerpen deze openbare vorm van nagedachtenis had voorgeschreven. Het massaal gehoor geven aan dit voorschrift wijst op een gevoel van politieke verbondenheid met het zuiden, dat op de kerkelijke verbondenheid met het bisdom Antwerpen in de kerkdorpen van de Baronie en van het Markizaat gestoeld zal zijn geweest. Hesselius, deken van Bergen op Zoom, bezocht in dat jaar wel de voornaamste plaatsen van zijn district, zoals hijzelf in september van dat jaar aan zijn bisschop schrijft (zie boven), maar van die visitaties is er geen verslaggeving.

Bij schoffering van de katholieken door de hervormden, die niet terugschrokken voor schending van afspraken, die gedurende Het Bestand golden, wist de kerkleiding de Hollandse overheid in Den Haag te vinden om daartegen te protesteren. En om de geestelijke bevoegdheden van de Antwerpse bisschop in onze gebieden veilig te

stellen, deed men via de persoon van de bisschop een beroep op de hulp die de Spaanse overheid te Brussel zou moeten bieden. Als "Staats" door de katholieken hier geïdentificeerd moest worden met "hervormde religie", dan was er onder leiding van de pastoors zeker afkeer van "Staats" en voorkeur voor "Spaans", niet in de eerste plaats omwille van de politiek, maar zeker wel omwille van de trouw aan de katholieke godsdienst.

2. Politiek en militair werden de gebieden, waarin de kerkelijke dekenaten van Breda en van Bergen op Zoom gelegen waren, Staats. Voor stad en Markizaat van Bergen op Zoom was dat al vanaf 1577; voor stad en Baronie van Breda vanaf 1590, met een Spaanse tussenperiode in de jaren 1625 - 1637. Voor beiden werd de onderhorigheid aan de Staten definitief geregeld door de vrede van Münster in 1648. Voor de katholieken in beide dekenaten -de mensen hier waren massaal hun oude geloof trouw gebleven- bracht dat een gespletenheid met zich mee: politiek waren ze nu onderhorig aan de noordelijke Hollandse Verenigde Provincies; kerkelijk bleven ze tot het zuidelijke bisdom Antwerpen horen, dat in 1648 in Spaanse handen was gebleven.

De vijfde brief van deken Hesselius aan het bisdom Antwerpen beschrijft de situatie van de katholieken in zijn dekenaat kort na 1648. Ze vormen nog steeds overal veruit de grootste kerkelijke groepering, maar ze hebben alles, vooral hun kerkgebouwen, moeten afstaan en zijn "ondergronds" gegaan. Makkend en zich schikkend in hun lot, zullen de West-Brabantse katholieken een afkeer hebben gehad van alles wat met de nieuwe, officieel voorgeschreven hervormde religie te maken had; een afkeer ook van de "Staatsen" die hun dit alles plaatselijk en vanuit Den Haag hadden aangedaan. Het begin wellicht van het negatieve gevoel tegen "boven Moerdijkse" Hollanders, dat hier lang heeft geheerst.

3. Dat de hervormden als een soort zendelingen van elders naar hier zijn gestuurd om de nieuwe religie vorm te gaan geven, wordt in bovenstaande brieven duidelijk. De komst van hervormden in de

4

dorpen wordt getypeerd met woorden als "invasie - tegen de zin van de inwoners - schendingen van afspraken - lokken - met militairen erbij - met geweld - gewelddadig bemachtigen - achterbaks - belagen - openlijke bedreiging". Vanzelfsprekend was dit met lede ogen de waarneming van katholieke kerkleiders, maar men gaat niet te ver met te veronderstellen, dat die binnendringende hervormden zich gesterkt wisten door het nieuwe gezag in het nabij gelegen Bergen op Zoom en in het overgrote deel van de noordelijke Nederlanden, waar inmiddels de hervormde religie onlosmakelijk bij hoorde. Daaraan ontleenden ze zacht gezegd hun vrijmoedig optreden. Onder hun inspiratie lieten de procentueel zeer weinige "autochtone" volgelingen van de hervormde religie geen middel, wettelijk toegestaan of niet, ongebruikt om plaatselijk de katholieke religie wezenlijk aan te tasten. Ze moeten fanatiek zijn geweest. Na hun felle beginoptreden is het voornaamste wapen dat ze gebruikten dat van de infiltratie in de dorpen, in de dorpsbesturen, in het schoolbestel, ja zelfs in het kerkbestuur. Omdat er ook in de dorpen van die tijd geen sprake was van "scheiding van kerk en staat", daar de hele dorpsgemeenschap zich even verantwoordelijk wist voor zowel de zuiver gemeentelijke aangelegenheden als voor de eigen kerkelijke aangelegenheden -het kerkgebouw, de kerkelijke fondsen enz.-, en omdat men vanuit de dorpse verhoudingen in een bestuursorgaan zowel voor gemeentebelangen als voor die van de kerk gevraagd of benoemd kon worden, was het voor de hervormden een kans om in functies die in onze ogen uitsluitend bij de katholieke geloofsgemeenschap hoorden, binnen te komen. Ook die mogelijkheid lieten ze niet ongebruikt. Zo werden in het dorp Terheijden vanuit Breda vier hervormde schepenen benoemd, die daarmee in dit college van zeven plotseling in de meerderheid waren en dus ook een geloofsgenoot in het plaatselijke kerkbestuur wisten binnen te schuiven.

Hun soms furieus genoemde afkeer van de katholieke religie loopt niet in de pas met de waardering die mensen in hun parochies hier voor hun katholieke godsdienst en voor de bedienaars ervan over het algemeen blijken te hebben, ook al wijzen de officiële visitatoren

namens de diocesane kerkleiding soms grove misstanden aan. Die kerkleiding ergerde zich aan die misstanden kennelijk meer dan de gewone parochianen van die tijd.

Buiten de stad Bergen op Zoom, die politiek geheel Staats en van godsdienst dus hervormd was geworden, treffen we in het Markizaat van 1620 toch maar twee dominees aan: een in Oudenbosch en een in Roosendaal, terwijl in alle dorpen van het Markizaat door het rapport van De Witte slechts 273 hervormden worden geteld.

4. Het is aan het werk en de inzet van de pastoors te danken, dat parochies, ondanks de moeilijkheden van de kant van de hervormden, niet alleen bleven bestaan maar ten tijde van Het Bestand en ook nog daarna zelfs tot bloei konden komen. Georganiseerde controle en toezicht van de kant van het Antwerpse bisdom werkten bevorderend en stabiliserend. Waar pastoors hun werk niet goed verrichtten of ontbraken, "verflauwden" langzamerhand de katholieken. Daar ontstonden meer kansen voor de hervormde religie dan elders.

P.J.M. Berende, em.pastoor

NOTEN:

¹ Joh. 3, 1 vv verhaalt over Nicodemus, "die behoorde tot de voornaamste der Joden" in Jezus tijd. Hij toonde wel interesse voor Jezus "als leraar van Godswege", maar durfde hem alleen 's nachts te bezoeken. In Joh. 19,38-42 treffen we hem ook aan bij de begrafenis van Jezus, samen met Jozef van Arimatea, "die een leerling van Jezus was, maar in het geheim uit vrees voor de Joden".

² In de eerste week van elk jaargetijde waren de woensdag, vrijdag en zaterdag zgn. quaterntemperdagen (quattuor tempora = de vier jaargetijden), waarop men geen vlees mocht eten. Ook het sluiten van een kerkelijk huwelijk was op die dagen verboden.

³ "sede vacante" = als na het overlijden van een bisschop de bisschopszetel tijdelijk onbezet is totdat een nieuwe bisschop wordt benoemd. Het bestuur wordt tijdelijk waargenomen.

⁴ In de weken van de jaarlijkse vastentijd voor Pasen en van de advent voor Kerstmis en op nog enkele andere dagen in het jaar was het de katholieken verboden een kerkelijk huwelijk

te sluiten. Deze noemde men "de gesloten tijden".

⁵ Toebak o.c. B blz. 209.

⁶ Hetzelfde rapport telt in de dorpsparochies van het dekenaat Breda 14.045 paascommunicanten en 809 hervormden. In vier dorpen van dat dekenaat zijn dominees woonachtig en werkzaam.

⁷ Maurits van Oranje te Breda.

⁸ Toebak o.c. B blz. 134 - 138

Deze uitgave werd mede mogelijk door de
financiële steun van:
JOS VAN AERT
HOVENIERSBEDRIJF
Jagersweg 8 4726 SL Heerle, tel 0165-304248

